

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Кваліфікаційна робота
бакалавра

з теми: **«УСУНЕННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПОЛОТНА В ПРОЦЕСІ
СКЛАДНОГО РОЗЧИЩЕННЯ ТИЛОВОГО БОКУ НА ПРИКЛАДІ
ІКОНОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ ДІВИ МАРІЇ «ОДИГІТРІЯ»**

Студента 4 курсу РТМ1-В20 групи,
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація, освітньої програми:
«Реставрація творів мистецтва»
Мудрика Романа Михайловича

Керівник: **Урсу Наталія Олексіївна**,
докторка мистецтвознавства, професорка

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ІКОНОГРАФІЯ ОБРАЗІВ ПРЕСВЯТОЇ ДІВИ МАРІЇ	
1.1. Типологія зображень Богородиці у світлі мистецтвознавчих джерел.....	7
1.2. Іконографічний образ «Одигітрія».....	23
1.3. Опис та дослідження стану роботи	31
РОЗДІЛ 2	
ПРОБЛЕМИ РОЗЧИСТКИ ТА РЕСТАВРАЦІЇ КАРТИНИ З ДЕФОРМАЦІЄЮ ПОЛОТНА	
2.1. Аналіз причин деформації полотен; види пошкоджень та їх усунення	39
2.2. Етапи та важливість проведення повторної реставрації	50
2.3. Прийоми та особливості розчистки тильної сторони образу «Одигітрія» у процесі реставрації	59
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність теми. З огляду на динамічний розвиток консерваторсько-реставраційної сфери, питання збереження та відновлення творів мистецької спадщини, насамперед ікон, набувають все більшої актуальності та ваги. У цьому контексті однією з ключових проблем, з якою стикаються фахівці, стає деформація іконного полотна, зокрема його тильного боку. Це робить обрану тему надзвичайно актуальною та підкреслює важливість наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення методів реставрації, збереженні та передачі цінних культурологічних аспектів суспільства майбутнім поколінням. Тема мало досліджувалася сучасними науковцями саме у цьому ракурсі бачення, тому виникла необхідність розкрити проблему у більш широкому аспекті.

Іконографія Образів Пресвятої Діви Марії – це важлива складова дослідження, яка пронизує велику кількість мистецтвознавчих джерел і вивчає різноманітні аспекти зображень Богородиці. У цьому контексті дана робота спрямована на розгляд типології зображень Богородиці, демонструючи їх у світлі ключових джерел мистецтвознавчого характеру. Серед цих іконографій відіграє особливу роль образ Пресвятої Богородиці «Одигітрія» (Путівниця), який піддається детальному аналізу та дослідженню його поточного стану.

Іконографічний образ Діви Марії «Одигітрія» представляє не лише витвір мистецтва, але й об'єкт релігійної культури, що несе у собі глибокі історичні корені та велике духовне значення для віруючих. У цьому контексті важливо не лише розглядати сам процес усунення деформації полотна, але й вивчати його вплив на збереження духовної цінності образу, що визначає його особливу роль у культурній ідентичності.

Однак, існує необхідність у подальшому удосконаленні та оптимізації методів та технік реставрації для ефективного усунення деформації полотна, зокрема на тильному боці ікони. Таке дослідження не лише дозволить

покращити практичні аспекти реставрації ікон, а й забезпечить збереження непередаваної культурної спадщини, що є важливим завданням для реставраторів живопису, теоретиків мистецтва та всіх, хто має справу із збереженням та відновленням мистецьких творів.

Ця дипломна робота також спрямована на глибоке вивчення та аналіз методів усунення деформації полотна в процесі складного розчищення тильного боку на конкретному прикладі іконографічного образу Діви Марії «Одигітрія». Метою є виявлення шляхів оптимізації цих методів для досягнення максимально ефективного та безпечного результату, сприяючи тим самим детальнішому розумінню та вдосконаленню процесів реставрації ікон та забезпеченню їхньої стійкості з плином часу.

Мета роботи передбачає комплексний аналіз та вивчення типології зображень Богородиці в мистецтвознавчих джерелах, акцентуючи увагу на іконографічному образі «Одигітрія»; пошук і аналіз методів усунення деформації полотна в процесі складного розчищення тильного боку тощо. Робота також включає в себе опис та дослідження поточного стану образу, розгляд причин деформацій полотен, визначення видів пошкоджень та розробку методів їх усунення.

Для вирішення поставленої мети було сформульовано наступні питання:

1. Дослідити різноманітності зображень Богородиці у художніх джерелах з урахуванням їхнього мистецького контексту.
2. Ретельно розглянути іконографічні особливості образу «Одигітрія», звернути увагу на його символічне навантаження та релігійні аспекти.
3. Провести детальний опис поточного стану образу, виявити основні проблеми та визначити обсяг реставраційних робіт.
4. Констатувати фактори, що спричинили деформацію полотна, і провести докладний аналіз видів пошкоджень для розробки ефективних методів відновлення.
5. Розробити план повторної реставрації, визначити етапів та важливості кожного кроку у процесі відновлення образу.

6. Запропонувати прийоми та методи розчистки тильної сторони образу «Одигітрія» під час реставраційних робіт, враховуючи його особливості.

Об'єктом дослідження є процес усунення деформації полотна в процесі складного розчищення тильного боку ікони, зокрема іконографічного образу Діви Марії «Одигітрія».

Предметом дослідження є методи та техніки, застосовані для виправлення деформації полотна на тильному боці ікони, зокрема на прикладі образу Діви Марії «Одигітрія». Аналіз включає в себе типологію зображень Богородиці, особливості іконографічного образу «Одигітрія», а також проблеми, пов'язані з розчисткою та реставрацією картини з деформацією полотна, включаючи причини деформації, види пошкоджень, етапи реставрації та прийоми розчистки тильної сторони образу.

Методологія дослідження. Для виконання поставлених завдань були використані загальнонаукові методи дослідження: аналітичний (аналіз літературних джерел, порівняння), фактологічний (вивчення ілюстрацій та картин), характер дослідження визначали історичний та емпіричні методи, для пошуку достовірних фактів використано історичний метод.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження надають конкретні вказівки щодо вдосконалення методів усунення деформації полотна та складного розчищення тильного боку ікон. Це стане важливим внеском у розвиток сучасних технологій реставрації мистецтва, сприяючи покращенню якості та довговічності реставрованих творів.

Розробка ефективних методів усунення деформації полотна на тильному боці допоможе зберегти цінні образи як частину культурної спадщини. Це особливо актуально для ікон, які не лише мають велике художнє значення, але і є предметами духовної культури та традицій.

Результати дослідження слугуватимуть основою для розробки нових підходів та технологій у галузі реставрації іконографічних творів. Це важливо для розширення арсеналу інструментів реставраторів, щоб забезпечити ефективну та безпечну роботу з цінними об'єктами мистецтва.

Важливим ефектом може бути підвищення інтересу громадськості та фахівців до питань реставрації, забезпечуючи більше уваги та ресурсів для збереження мистецької спадщини. Це може визначити новий рівень усвідомлення важливості консервації культурних цінностей.

Апробація. У процесі підготовки дипломної роботи були апробовані основні результати дослідження, зокрема, у статті: Мудрик Р. Усунення деформації полотна в процесі розчищення тилового боку на прикладі іконографічного образу Діви Марії «Одигітрії». *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 18; А також у тезах наукової конференції: Мудрик Р. Сакральність образу пастушки в роботі Вільяма-Адольфа Бугро через асоціативне сприйняття із Дивою Марією. Верлібри пастелі: тези доповідей круглого столу та результати художнього конкурсу III Мистецького симпозіуму пам'яті професора Бориса Негоди (5 квітня 2024 р.) [Збірник в електронному варіанті]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024 (94 с.). С. 60-62.*

Структура роботи. Структура кваліфікаційної роботи включає вступ, три розділи, які містять сім підрозділів, висновки, список використаних джерел з 50 найменувань та 0 додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – 72 сторінки. Основний текст викладено на 59 сторінках.

ВИСНОВКИ

У цій роботі проведено всебічне дослідження, яке включає детальний аналіз типології зображень Богородиці, зокрема іконографічного образу «Одигітрія». Особливу увагу приділено опису та дослідженню стану конкретної ікони, що перебуває на стадії реставрації. Вивчено значення кожного типу зображень Богородиці, спираючись на мистецтвознавчі джерела, що дозволяє глибше зрозуміти культурно-історичний контекст і значущість цієї роботи.

Робота також містить аналіз проблем, пов'язаних із деформацією полотен, різними видами пошкоджень та методами їх усунення. Детально розглянуто основні причини виникнення деформацій, що є важливим для визначення подальших кроків реставрації. Описано етапи повторної реставрації, що підкреслює важливість систематичного підходу до відновлення іконографічних зображень. Особлива увага приділена методам розчистки тильної сторони образу «Одигітрія», що є невід'ємною частиною загального процесу реставрації.

Докладний аналіз типології зображень Богородиці розпочинається з історичного огляду виникнення та розвитку іконографії. Образ «Одигітрія» розглядається не тільки як релігійний символ, але й як витвір мистецтва, що відображає культурні і соціальні аспекти свого часу. Ікона аналізується з точки зору композиції, колористики та техніки виконання, що допомагає виявити особливості стилю та майстерності її автора.

Особливу увагу приділено реставраційним заходам, необхідним для збереження ікони. Вивчаються сучасні методи діагностики стану полотен, такі як рентгенографія, інфрачервона спектроскопія та мікроскопічний аналіз. Ці методи дозволяють виявити приховані пошкодження, старі нашарування фарби та інші дефекти, які не видно неозброєним оком. Отримані результати аналізу допомагають розробити оптимальну стратегію реставрації, яка забезпечить збереження оригінальної структури ікони.

Детально розглянуто питання деформації полотен, включаючи фізичні, хімічні та біологічні фактори, що спричиняють пошкодження. Важливими аспектами є вивчення впливу навколишнього середовища, таких як вологість, температура та світло, на стан ікон. Визначено ефективні методи запобігання та усунення деформацій, зокрема використання стабілізаційних технік та спеціальних матеріалів для зміцнення полотен.

Етапи реставрації детально описані, включаючи процеси очищення поверхні, видалення старих лаків, закріплення фарбового шару та нанесення захисних покриттів. Особлива увага приділена розчистці тильної сторони ікони, що є важливим етапом у відновленні її цілісності. Використання сучасних реставраційних технологій дозволяє зберегти автентичність ікони та її художню цінність.

Таким чином, проведені дослідження не лише сприяє збереженню культурної спадщини, але й розширює знання у галузі мистецтвознавства та реставрації. Робота демонструє, що усунення деформації полотна та правильне розчищення тилового боку іконографічних образів є складним, але необхідним процесом, що вимагає ґрунтовного підходу та застосування спеціалізованих методик. Це дослідження може служити корисним посібником для фахівців у сфері реставрації та мистецтвознавства, сприяючи подальшому розвитку цих галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович В. Богородиця в українському народному іконописі. Київ: Спалах, 2010. 232 с.
2. Антонович Д. Історія українського мистецтва. Київ: Наукова думка, 1991. 608 с.
3. Босенко А. Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: *збірник наукових праць «Проблем сучасного мистецтва» АМУ*, 2005. Вип. 2. С. 28-46.
4. Голейко О. Богородиця в українському іконописі. Київ, 2018. 240 с.
5. Голик, І. В. Мистецтво реставрації. Київ: Либідь, 2017. 320 с.
6. Голубець М. Українська ікона: 1000 років християнства. Київ: Мистецтво, 2000. 448 с.
7. Горбачов Д. Богородиця в українському фольклорі та етнографії. Київ: Наукова думка, 2009. 360 с.
8. Горошко О. Ікона Богородиці Одигітрія: історія, іконографія, шанування. Київ: Свічадо, 2015. 160 с.
9. Грицак Я. Богородиця в українській культурі: Історія та сучасність. Київ: Критика, 2006. 447 с.
10. Гуцал, О. І. Реставрація та консервація творів текстилю. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2010. 208 с.
11. Гудзь В. Богородиця Одигітрія: іконографія та символіка. Львів: Логос, 2004. 208 с.
12. Експертиза: як розкривають таємниці живопису веб-сайт URL: <https://plomin.club/examination-of-painting/> (дата звернення: 05.03.2024).
13. Жолтовський П. Богородиця: Образ і символ в українському мистецтві. Київ, 2004. 392 с.
14. Іванов, С. О. Сучасні методи реставрації картин. Київ: АртЕк, 2020. 240 с.
15. Івченко Л. Одигітрія: Богородиця Провідниця. Київ: Дух і Літера, 2019. 240 с.

16. Коваленко, Л. І. Реставрація творів образотворчого мистецтва. Київ: Вища школа, 1980. 320 с.
17. Коваленко, О. В. Реставрація: посібник для початківців. Київ: Грамота, 2018. 160 с.
18. Козінчук В. Трансформація іконографічного канону на прикладі українських маріологічних ікон типу “Одигітрія” XVIII–XIX століть. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сер. Мистецтвознавство. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 195-202.
19. Козловський О.С. Специфіка реставрації олійного живопису на полотні (на прикладі «Натюрморту з виноградом» кін. XIX – поч. XX ст.) / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», освітньо-наукова програма «Реставрація станкового і монументального живопису». Київ : НАОМА, 2023. 74 с.
20. Корнелюк О. Іконопис: теорія, історія, практика. Львів: Свічадо, 1994. 320 с.
21. Корнієнко, О. В. Технологія та практика реставрації творів живопису. Харків: Харківська державна академія дизайну та мистецтв, 2014. 240 с.
22. Косів Р. Українська іконографія Богородиці. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2021. 112 с.
23. Крижанівська О. Словник української іконографії. Київ, 1993. 640 с.
24. Лаптев, І. П. Діагностика та консервація творів мистецтва. Київ: Видавничий дім "АДЕФ-Україна", 2015. 400 с.
25. Логвин Г. Богородиця в українській літературі. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2007. 74 с.
26. Маєвська Н. Богородиця в українському іконописі XVI-XVII століть. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2012. 232 с.

27. Михайлов, Б. П. Старі майстри: дослідження та реставрація картин. Київ: Наукова думка, 2019. 360 с.
28. Москаленко, Г. В. Реставрація та консервація творів текстильного мистецтва. Київ: Наука, 2020. 288 с.
29. Оляніна С. В. Іконографія конспект лекцій. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2020. 56 с.
30. Остапенко, Л. І. Матеріали та методи реставрації творів мистецтва. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2015. 320 с.
31. Петренко, О. В. Реставрація та консервація творів мистецтва з паперу. Київ: Академія, 2018. 240 с.
32. Петрова, О. М. Реставрація картин: теорія та практика. Київ: Міленіум, 2017. 288 с.
33. Реставрація творів мистецтва: український та міжнародний досвід За ред. Н. М. Яковенко. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. 448 с.
34. Свенцицька Л. Богородиця в українській народній обрядовості. Київ: Наукова думка, 2002. 389 с.
35. Светличко, І. М. Реставрація та консервація творів мистецтва. Київ: Наукова думка, 2000. 400 с.
36. Сидоренко, В. І. Реставрація та консервація творів образотворчого мистецтва. Київ: Академвидав, 2013. 512 с.
37. Сидоренко О. Богородиця в українському сакральному мистецтві. Київ: Мистецтво, 2008. 288 с.
38. Сидоров, В. А. Реставрація та експертиза творів стародавнього українського живопису. Київ: Мистецтво, 2014. 368 с.
39. Скиба О. Історія української ікони. Київ: Наукова думка, 2003. 368 с.
40. Смирнова, Т. М. Реставрація та консервація творів мистецтва: теорія та практика. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. 392 с.

41. Станкевич, Н. В. Технологія реставрації станкового живопису. Київ: Світогляд, 2010. 224 с.
42. Степовик Д. Богородиця в українському іконописі. Київ: Либідь, 1995. 240 с.
43. Стецюк, О. О. Реставрація та консервація творів декоративно-ужиткового мистецтва. Київ: Основи, 2012. 304 с.
44. Тимченко Т. Р. Методи захисту основ станкового живопису: історія та сучасні технології. Київ, 2015. 42 с.
45. Філіппова, В. І. Технологія реставрації творів живопису. Київ: Світогляд, 2014. 240 с.
46. Яковенко Н. Образ Богородиці в українській культурі. Київ: Критика, 2004. 384 с.
47. Bishop, J. C.. *Picture Restoration: A Practical Guide*. London: A&C Black Publishers, 2000 240 p.
48. Durrant, M.. *The Conservation of Paintings: Theory and Practice*. London: Archetype Publications, 2012 320 p.
49. Feller, D. W.. *Painting Restoration: A Scientific Approach*. London: Archetype Publications, 2007 241 p.
50. Mills, J. F., & White, R.. *The Science of Picture Conservation*. London: Butterworths, 1974 312 p.